

## „A rövidség a balettköltők udvariassága”

Balett – zene – kritika Bécsben és Budapesten,  
különös tekintettel Eduard Hanslick bírálataira

### Bevezetés

A 19. század utolsó harmadában, 1888-ban egy Budapesten megjelenő német nyelvű hírlapban lesújtó mondatok olvashatók Josef Bayer *A babatündér* című balettjének bemutatója kapcsán. A recenzens szerint több mint 130 évvel ezelőtt Händel már éles kirohanást intézett az udvari színpadokon nagy pompával bemutatott és orbitális költségeket felemészítő pantomim-előadások ellen. Aztán jött Gluck, „aki regenerálta az opera zenéjét”, és azóta se szeri, se száma a kompozícióknak. A jelen azonban a Händel előtti állapotokba röpít vissza: a színpadokon unalmas darabok, tündérmesék hódítanak. Ezzel számolni kell, így a színpad nem a nép erkölcsi iránytűje, hanem olyan művek számára teremt fórumot, amelyeket a legprimitívebb érzékekre hatnak, értelmetlen fantáziálásra épülnek.<sup>1</sup>

A *Politisches Volksblatt* kritikusa azonban tévedett, ugyanis *A babatündér* bécsi bemutatóját követően a balettet 1999-ig több mint 800-szor játszották az Udvari Operában, illetve utódintézményeiben. Ugyanakkor a zenekritikusok ha nem is ignorálták, de távolságtartók voltak a balett műfajával szemben. Erre egy lehetséges magyarázattal Eduard Hanslick is szolgált. *A zenei szép (Vom Musikalisch-Schönen)* című írásában található egy utalás azzal kapcsolatban, hogy egy zenemű – a fogalmat terjesszük ki a balettre is – befogadása kapcsán az esztétikai szempont csupán egy tényező, és nem is biztos, hogy a legfontosabb: „A drámának a színpad jelenti az életet, a színpad birtoklásáért vívott harc valójában a dráma létéért folyik. Ebben a küzdelemben nagyon gyakran arat győzelmet a csekélyebb jelentőségű műalkotás jobb elődje felett, ha megjeleníti a kor sugallatát, ha a mi érzéseinket és vágyainkat testesíti meg.”<sup>2</sup>

UJVÁRI HEDVIG (1970) irodalom- és sajtótörténész, kutatási területe a kulturális transzfer az Osztrák–Magyar Monarchiában 1867 után.

1 Dr. D.: Die Puppenfee. *Politisches Volksblatt*, 1888. december 14.

2 Eduard Hanslick: *A zenei szép. Javaslat a zene esztétikájának újragondolására*. Ford. Csobó Péter György. Budapest, Typotext, 2007, 71 (= Claves ad Musicam, 13). Az eredeti szöveg: „Die Bühne

Alább Bécs napilapjainak, elsősorban a *Neue Freie Presse*nek a zenekritikai gondolkodását<sup>3</sup> kívánjuk összevetni a budapesti magyar és német nyelvű sajtóorgánumok balettszene-bírálataival Josef Bayer két műve, *A babatündér* (*Die Puppenfee*), valamint a *Nap és Föld* (*Sonne und Erde*) révén.<sup>4</sup>

A két darab hazai bemutatója a Bécs–Budapest közötti kulturális transzfer eredménye: önálló magyar művek hiányában az Udvari Balett repertoárja volt mérvadó, az ott sikerrel játszott darabok előbb-utóbb megjelentek nálunk is. Sztojanovits Jenő *Csárdása* (1890) előtt a magyar balettet elsősorban látvány-műfajként tartották számon, a művekhez nem társult mélyebb mondanivaló, legfeljebb laza szövésszerű cselekmények sorozatából álltak.<sup>5</sup> A színrevitel, a darabok kiállítása azonban jellemzően nagyon impozáns, szemet gyönyörködtető volt. A felfokozott vizualitás, a cselekménynélküliség nem hatott megtermékenyítőleg az írókra, akik ezáltal nem éreztek késztetést az irodalmi igényű, magas esztétikai minőséget képviselő librettók írására, amelyek aztán mérvadó zeneszerzőknek szolgálhattak volna inspirációként igényes balettszene megírásához.

## Eduard Hanslick intelmei Delibes-nek

A librettó-problematika Hanslick<sup>6</sup> előtt is ismert volt, őt a kérdés az operajátszás terén érintette.<sup>7</sup> Párizsi tartózkodása során, az 1870-es években úgy látta, hogy a kortárs francia vígopera fiatal képviselői között nehéz megtalálni Auber méltó utódát. Bizet, Massenet, Massé „bájos kis tehetségek, színpadi jártassággal

bedeutet das Leben des Dramas, der Kampf um ihren Besitz den Kampf um sein Dasein. In diesem Kampf siegt gar häufig ein geringeres Kunstwerk über seine besseren Vorfahren, wenn dasselbe den Atem der Gegenwart, den Pulsschlag u n s e r e s Empfindens und Begehrens uns entgegenbringt.“ Eduard Hanslick: *Vom Musikalisch-Schönen. Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik der Tonkunst*. 13.-15. Auflage. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1922, [https://www.gutenberg.org/files/26949/26949-h/26949-h.htm#Footnote\\_22\\_22](https://www.gutenberg.org/files/26949/26949-h/26949-h.htm#Footnote_22_22) (utolsó letöltés: 2024. október 18.). Kiemelés az eredetiben.

3 Bécs vezető politikai napilapjának 1864 és 1901 között Eduard Hanslick (1825–1904) volt a zenekritikusa.

4 A korabeli színlapokon a cím írásmódja *Nap és föld*.

5 Ld. Ujvári Hedvig: Magyar tematikájú balettbemutatók a Magyar Királyi Operaházban Gustav Mahler vezetése alatt a korabeli sajtó tükrében (Új Rómeó, Csárdás, Vióra), in Paál Vince (szerk): *Médiatörténeti mozaikok 2022*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2023, 41–72.

6 A legfrisebb Hanslick-kutatás eredményeit összegzi: Alexander Wilfing: *Re-Reading Hanslick's Aesthetics. Die Rezeption Eduard Hanslicks im englischen Sprachraum und ihre diskursiven Grundlagen*. Wien, Hollitzer, 2019, főleg 83–115 (= Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft, 49).

7 Eduard Hanslick: *Ballette von Leo Délibes* (Coppelia, Sylvia, La source), in uő.: *Musikalische Stationen der Modernen Oper*. II. Theil. Berlin, Hofmann & Comp., 1880, 96–105. Hanslick teteemes mennyiségű, kötet formájában is hozzáférhető zenekritikái között ez az egy balettel kapcsolatos írás található. A *Neue Freie Presse* tárcarovatában viszont minden aktuális premier kapcsán legtöbbször ha röviden is, de véleményt nyilvánított.

rendelkező zenészek, gyakran sokkal alaposabbak és lelkiismeretesebbek, mint híres elődjük”, de eredetiség, alkotói tehetség terén nem vehették fel vele a versenyt. Mivel a vígopera műfaja nem tudott megújulni, unalmasnak tűnt. Véleménye szerint a fiatalabb generáció legtehetségesebb tagja Léo Delibes volt, akinek *A király mondta (Le roi l'a dit)* című darabja vitt színt a Bécsben már harmadszor elhalványult vígoperába. Érdemei közé tartozott gazdag dallamvilága, valamint „zenei egészsége”. Ugyanakkor sikeres kezdeményezését nem követte további. Ennek okát a recenziens a jó szövegkönyvek hiányában látta, ami szokatlan jelenségnek számított a francia operaéletben, mivel egy tehetséges komponista Párizsban mindig képes volt megfelelő librettót találni. A felhozatal azonban akadozott, ugyanis a szövegírók inkább a kisebb színházakban hódító zenés bohózat felé orientálódtak. Ez a librettóhiány, amely remélhetőleg csupán átmeneti állapotnak bizonyult, készítette Delibes-et balettek komponálására.

Hazájában a *Coppéliát* sokan 'kisebb mestermunkának' („un petit chef-d'oeuvre”) tartották, melynek zenéje annyira lenyűgöző volt, hogy az előadásokon még a balett műfajának az ellenzői is megjelentek. Delibes-nek előnyére vált, hogy St. Léon<sup>8</sup> „nemcsak egy szellemes koreográfus”, hanem zenész is volt. A *Coppéliá*-ban a zene és a színpadi történések szervesen kapcsolódnak egymáshoz, a balettnak kellemes a dallamvilága, kerek egészet alkot, alapos, finom a hangszerelése, vélte a recenziens. Párizsban az előzményekhez csak lazán illeszkedő harmadik felvonás elhagyásával játszották, folyamatosan nagy sikerrel, előtte opera volt műsoron.

Amikor Delibes egy másik balettjéből, a *Sylviá*ból már elkészült másfél felvonás, örömmel mutatta meg Hanslicknak. A kritikust a *Coppéliához* hasonlóan megfogta ennek a műnek a „könnyedén áradó, bájos és dramaturgiailag mindig jellegzetes” zenéje, ugyanakkor megeskette a zeneszerzőt, hogy nem ír már további balettet, mivel „ennyi tehetséget és szorgalmat” sokkal inkább egy vígoperára kellene fordítania.<sup>9</sup>

Hanslick azonban azzal is tisztában volt, hogy noha a darabok értékéről lehet vitatkozni, nem kétséges, hogy a színházak vezetésére nagy nyomás nehezedett a közönség részéről, mivel a nézők állandóan új műveket követeltek, s ezt az igényt ki kellett elégíteniük. Erre egy korábban elképzelhetetlen, de a jelenben mégis bekövetkezett bécsi esetet hozott fel példaként: a Hofoperntheaterben tíz napon belül három újdonságot mutattak be, méghozzá kifogástalanul, többek között a *Coppéliát* is műsorra tűzték.

Az új balett premierjét követően úgy látta, hogy a cselekmény alapján Saint-Léon nagyszerű táncokat, Delibes pedig „elegáns és jellegzetes balettzenét”

8 A párizsi születésű Arthur Saint-Léon (1821–1870) korának egyik leghíresebb táncosa volt. Európa-szerte turnézott, leggyakrabban feleségével, Fanny Cerritóval (1817–1909) az oldalán. Koreográfusként és balettmesterként megfordult többek között Londonban, Párizsban, Szentpétervárott.

9 Ed. H.: Musikalische Briefe aus Paris. IV. (Pariser Componisten. – Léon Délibes. – Ambroise Thomas. – Gounod. – Lecocq. – Offenbach.) *Neue Freie Presse*, 1875. május 19., 1–3.

komponált.<sup>10</sup> A zeneszerző nem volt ismeretlen a bécsi közönség előtt, *A király mondta* című operáját, mely „műfajának egyik legjobb új alkotása”, már bemutatták a császárvárosban,<sup>11</sup> legutóbb a Schottenringen található Komische Operben. Azóta Párizsban három balettjét tűzte műsorra a Nagyopera, „melyek zenéje a műértőket és a laikusokat egyaránt vonzza és lebilincseli”. Ezzel szemben Németországban szinte elképzelhetetlen volt, hogy jónevű írók és zeneszerzők a balett számára dolgozzanak, inkább a prózai színházat és az operát célozták meg. Párizsban ez másképp működött, például Theophil Gautier a Nagyoperának hat balettlibrettót írt, és olyan zeneszerzők mint Auber, Halévy, Herold, Adam örömmel komponáltak balettenét. A német alkotók „gondolati fukarkodása” miatt nem volt náluk jó librettó, illetve balettmuzsika, vélte Hanslick.

Nem vitás, hogy egy baletttzeneszerzőnek számtalan, főleg a balett-technika által diktált feltételhez kellett alkalmazkodnia, jobban figyelembe kellett vennie a balettmester elképzeléseit, mint egy librettistának egy opera zeneszerzőjével szemben. Még siker esetén is halványabb volt az elismerés, mivel egy jó balettzene nyomán csak az érdemek fele volt az övé, folytatta. Hertel dallamos muzsikája volt az alapja a *Satanella* sikerének,<sup>12</sup> de ez inkább kivételt képzett, mivel Németországban és Olaszországban a balett zenei része mellékes tényezővé vált. Hanslick szerint azonban paradox módon „a zene szerepe a balettben fontosabb és hálásabb, mint az operában”. Jelentőségét abban látta, hogy a néma cselekménynek a zene ad jelentést, illetve az kelti életre, hálásnak pedig azért nevezhető, mert a zeneszerzőnek nem kell figyelemmel lennie prozódiai és hangigézőségekre, szabadon alkothat, s nem kell tartania semminemű félreértéstől.

A *Coppélia* muzsikáját kétszeres sikernek nevezte, mivel dallamossága mellett a drámai színeknek sincs híján, ritmikája „finoman és pontosan” illeszkedik a tánc ritmusához, a hangszerek pedig precízen érzékeltetik, amit a táncos mimikájával már nem képes. Kiemelte a hegedűk „titokzatosan suttogó” motívumát amikor a félnék lány belép a műhelybe, illetve a második felvonásban a babák táncát, mely az automataszervezeteket nagyszerűen jelenítette meg. Meglátása szerint pusztán zenei szempontok alapján az első felvonás zenekari variációi (egy lengyel dal alapján) balettben ritkák, önmagukban is megállnák a helyüket. Az átütő siker kellékei: vonzó cselekmény, nagyszerű táncok, kellemes zene, festői szépségű díszlet, remek szólisták, vélte Hanslick.

10 Ed. H.: Hofoperntheater. („Das goldene Kreuz.” – „Coppelia.”) *Neue Freie Presse*, 1876. október 6., 1–3.

11 Az Udvari Operában a következő műveket játszották Delibes-től: *Sylvia* ou *La nymphe de Diane*, *Coppélia* ou *La Fille aux yeux d’email*, *Jean de Nivelle*, *Le Roi l’a dit*, *Lakmé*, *La Source*. Ld. <https://www.mdw.ac.at/imi/operapolitics/spielplan-wiener-oper/web/person/571> (utolsó letöltés: 2024. október 18.)

12 Szerzők: Paul Taglioni, Cesare Pugni, Paul Ludwig Hertel. A darab az 1852. évi berlini ősbemutatót követően hamarosan megjelent Bécsben is, 1853. január 11-én debütált a Kärtnertheaterben.

## A babatündér<sup>13</sup>

Bő évtizeddel később a Coppélia-tematika visszaköszönt *A babatündér* (*Die Puppenfee*) című egyfelvonásos „pantomime divertissement”-ban, melynek librettóját Joseph Haßreiter és Franz Xaver Gaul jegyezte,<sup>14</sup> a koreográfiáját Joseph Haßreiter készítette, zenéjét Josef Bayer<sup>15</sup> szerezte. A művet először 1888 áprilisában egy Pauline Metternich<sup>16</sup> hercegnő védnöksége alatt álló jótékonyági rendezvény<sup>17</sup> keretében mutatták be *Im Puppenladen* címmel Johannes Liechtenstein herceg palotájában.<sup>18</sup> A darabot az est folyamán kizárólag arisztokraták adták elő, vagyis a *Bécsi keringőhöz*<sup>19</sup> hasonlóan legelőször bécsi műkedvelő főurak mutatták be, az ötletet a szöveghez Metternich hercegnő adta.<sup>20</sup> Innen került át a balett az Udvari Operába,<sup>21</sup> ahol 1888. október 4-én volt az ősbemutatója, majd a siker nyomán két hónappal később a Gustav Mahler zenei vezetése alatt álló budapesti dalszínház is műsorra tűzte.

A balett cselekményét egy játékboltban zajló történesek adják. Az üzlet tulajdonosa és segédei a babákkal foglalatосkodnak, közben egyre-másra érkeznek a vevők, többek között egy vidéki család, hogy kislányukat játékbabával örvendeztessék meg. Több játékot is szemügyre vesznek, így a szenzációnak számító beszélő babát is, amely ki tudja mondani a „papa” és „mama” szavakat.

13 Librettó: [https://libretti.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00058753\\_00001.html?prox=true&phone=true&ngram=true&fulltext=puppenfee&mode=simple&context=puppenfee](https://libretti.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00058753_00001.html?prox=true&phone=true&ngram=true&fulltext=puppenfee&mode=simple&context=puppenfee) (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.).

14 Franz Gaul (1837–1906) osztrák festő és jelmeztervező 1868 óta dolgozott a Bécsi Udvari Színházaknak. Joseph Haßreiter / Josef Hassreiter (1845–1940): táncos, balettmester, koreográfus.

15 Josef Bayer (1852–1913) a bécsi konzervatóriumban id. Josef Hellmesberger, Anton Bruckner és Otto Dessoff tanítványa volt. Pályáját az Udvari Opera másodhegedűseként kezdte, majd harminc évig balettkarmesterként tevékenykedett. Ezalatt az idő alatt számtalan operettet, egyfelvonásos balettet, táncjelenetet és egyéb műveket komponált. Igazi bécsi muzsikát írt, amiért a bécsiek hálásak voltak. Legsikeresebb darabjait karrierje korai szakaszában írta, pl. *Bécsi keringő* (1885), *A babatündér* (1888). Utóbbi a maga korában Bécs legsikeresebb balettprodukciónak számított, majd Európában több mint száz színházban tűzték műsorra. *A Zene*, 1913, 95–96.

16 Pauline Fürstin Metternich-Sándor (1836–1921), a bécsiek kedvenc Pauline hercegnője a híres vagy inkább „hírhedt lovas-gróf”, Sándor Móric elárvult lányaként került a kancellár családjába. Az ő irodalmi és színházi ambícióinak eredménye az eredeti librettó is.

17 A hercegnő 1867-ben Párizsban, egy jótékonyági est keretében maga is közreműködött egy játékboltban játszódó baletten, innen eredt az ötlet.

18 A palota 1691 és 1711 között több fázisban épült. A 19. század végén Johann II. von Liechtenstein (1840–1929) volt a család feje.

19 Ujvári Hedvig: A Bécsi keringő recepció- és társadalomtörténeti kontextusa Bécsben és Budapesten. *Tánc és Nevelés*, 4 (2023), 1, 55–68.

20 Theophila Wassilko: *Fürstin Pauline Metternich*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1958, 179, 191–192.

21 (b): *A babatündér*. – Az operabáz ballet-ujdonsága. *Fővárosi Lapok*, 1888. december 14., 2533–2534.

A szülőkkel ellentétben a gyerekek tetszik a játék. Hamarosan egy sokgyermekes angol család érkezik, s noha nekik az összes babát végigtáncoltatják, a bemutatott, több nemzet ruhájában pompázó figurákkal mégsem elégedettek. Már indulnának, amikor az üzlet tulajdonosa előhossa legféltettebb kincsét, a babatündért. Némi alkudozás után a vidéki apuka helyett az angol úr családjához kerül a féltve őrzött darab. A történet azonban folytatódik: az üzlet zárását követően a babák éjfélkor a babatündér intésére életre kelnek, és látványos táncokat lejtnek. A hatalmas ösztáncnak az üzlettulajdonos vet véget, aki éjszaka nem volt rest felkelni és lemenni a kereskedésbe, hogy megnézzze, minden rendben van-e. Amikor az óra elüti a hajnali egyet, véget ér a darab.

Bécsben a napisajtó nagy sikerről számolt be a teltházás bemutató kapcsán. A közönség jól szórakozott, tetszetős volt a produkció kiállítása, a táncosok is kitétek magukért, ezért joggal bíztak a tartós sikerben.<sup>22</sup> A balett témaválasztása, kivitelezése, zenéje, fényhatásai, táncai, díszletei és jelmezei egyaránt nagyszerűek voltak, így garantált volt az átütő siker, nem utolsósorban pénzügyileg is, írta egy másik lap.<sup>23</sup> A balett fogadtatása Bayer egy korábbi darabjának, a *Bécsi keringő*nek a sikeréhez volt hasonlatos. Míg a korábbi mű dramaturgiai talán eredetibb és inspirálóbb, s nem utolsósorban jóval élettelibb volt, addig az újdonság inkább a szemet gyönyörködtette, a mechanika és a díszítőművészet legszebb csodáival kápráztatott el: egy hatalmas játékbolt a gyermekek számára maga volt a paradicsom, számtalan babával, játékkatonával, mirtuszoszorosú menyasszonyokkal, társasjátékokkal, amelyben minden mozgásban volt, a figurák pedig táncra perdültek Bayer könnyed, lendületes, friss zenéjére, állapította meg a *Neues Wiener Tagblatt* zenei referense.<sup>24</sup> A közönségsiker záloga abban rejlett, hogy az éltebb közönség, ha csak egy órácskára is, visszakaphatta a fiatalságát, állapította meg egy másik szakíró.<sup>25</sup>

Bécs vezető napilapja, a *Neue Freie Presse* írása rendkívül sokatmondó mind a darabot, mind a balett műfaját illetően. Eduard Hanslick az *Alessandro Stradella* című operának és a vele együtt színpadra állított *A babatündér*nek egy hatalmas, az újság címlapján kezdődő, három lapon nyolc hasábon át húzódó tárcát szentelt. Már az arányok is beszédesek: míg Flotow darabja kapcsán annak korábbi bécsi színrevitelének, az opera cselekményének, majd a friss élményeknek hét hasábot biztosított, addig a balettnek egy jutott. A kötelező alapinformációk

22 *Neue Freie Presse*, 1888. október 5., 6.

23 *Wiener Presse*, 1888. október 8., 3.

24 W. Fr.: Hofopertheater. *Neues Wiener Tagblatt*, 1888. október 5., 7. A dekorációt, a koreográfiát, a színpadra állítást és a zene eredetiségét, valamint a táncosok produkcióját méltatja más bécsi lap is. Ld. p.: K. k. Hofopertheater. *Wiener Abendpost – Beilage zur Wiener Zeitung*, 1888. október 5., 1.

25 *Die Presse* a bemutatót követően, október 5-én egy rövid híradásban számolt be a sikerről, majd két nap múlva írt részletesen az estéről. Ld. Max Kalbeck: *Oper und Ballet*. („Alessandro Stradella.” – „Die Puppenfee.”) *Die Presse*, 1888. október 6., 1–2. A tárca nagy terjedelemben foglalkozott az operával, a balettről jóval rövidebben írt.

leírása után röviden kitért a mű közönségsikerére. Jónak tartotta a táncjáték alapötletét, azt, hogy egy tündér hatására a bababoltban található figurák életre kelnek. Az elgondolást hálás és szerencsére nem túl hosszú kivitelezés követte, ugyanis „[s]zámunkra laikusoknak a rövideg a balettköltők udvariassága”. Az új szerzeményt Adam *Nürnbergi babájához* és Delibes *Coppéliájához* hasonlította, ezek „sokszorosításaként” hatott, és úgy is viszonyult hozzájuk, mint „egy sokszólamú kórus a szerény szólóhoz”. Ítélete szerint a darab rendezése kitűnő volt, aranyos meglepetések szöttek át, elejétől a végéig szórakoztató, a balett-táncosok játéka is kifogástalan volt. A Gaul–Haßreiter-szerzőpáros munkáját is csak dicsérni tudta, a történetekhez „ügyesen és elevenen, néhol már szinte drámai szellemességgel” illeszkedett Bayer zenéje, amelyen nem kell feltétlenül számonkérni az eredetiséget. Hanslick úgy érezte, mintha a nyitány keringőjét, amely majd a tündér megjelenésénél ismét visszatért, már évekkel ezelőtt hallotta. „Akkor, úgy hiszem, Straußtól.”<sup>26</sup>

A bécsi siker után nyomban megkezdődtek az előkészületek a budapesti színrevittel kapcsolatban. Alszegegy Kálmán rendező és Hirsch Gyula festő novemberben Bécsbe utaztak megtekinteni a darabot, mivel decemberben Pesten is műsorra kívánták tűzni az Operaházban.<sup>27</sup> Haßreiter vállalta a balett színpadra állítását.<sup>28</sup> Bízott a budapesti sikerben, mivel a közönség ekkor már olyan hosszabb-rövidebb darabokat látott, mint az *Excelsior*, a *Sylvia*, a *Coppélia*, a *Renaissance*, a *Rococo*.<sup>29</sup> Maga vezette az utolsó próbákat, majd a premieren is jelen volt.<sup>30</sup> A darab betanítását utasításai szerint Smeraldi<sup>31</sup> vezette, a jelmezeket Caffi Péter, a díszleteket Spannraft és Hirsch operai festők készítették.<sup>32</sup> Smeraldi azonban már jelezte távozási szándékát,<sup>33</sup> így a megüresedett balettmesteri állásra Mazzantini Lajost, az Udvari Opera volt első táncosát szerződtették, aki 1889. január 3-án mutatkozott be, *A babatündérben* Polichinelle-t

26 Ed. H.: Hofopertheater. *Neue Freie Presse*, 1888. október 6., 1–3.

27 Im kön. Opernhause. *Pester Lloyd*, 1888. november 16.

28 *Budapester Tagblatt*, 1888. november 21., 6.

29 *Pester Lloyd*, 1888. november 21.

30 *Pesti Napló*, 1888. december 13., 3.; c. n.: *Pester Lloyd*, 1888. december 13., 1. melléklet.

31 Cesare Smeraldi (1845/6–1924) 1886-ban érkezett a Magyar Királyi Operaházba, Campilli Frigyes (1820–1889) balettmester mellé szerződtették táncos és balettmesteri pozícióba. Érkezését lelkesen kommentálták a korabeli lapok. Első feladatai közé tartozott az *Excelsior* színrevitele. *Fővárosi Lapok*, 1886. okt. 22., 2137.

32 *Fővárosi Lapok*, 1888. december 13., 2523. Pietro Caffi (1848–1913) jelmeztervező, főszabó 1887 és 1895 között állt az Operaház alkalmazásában. Nevének magyarosított alakja: Caffi Péter. Spannraft Ágoston (szül. Spannraft Ármin, 1855–1910) díszlettervező, festőművész. Mestere Lehmann Mór volt, akinek halálát követően a Nemzeti Színház főfestője lett, majd pályafutását az Operaházban folytatta. Több mint ezer színpadképet tervezett. Hirsch Gyula volt a segédfestő, társdíszlettervező.

33 *Pesti Napló*, 1888. december 1., 3.

alakította.<sup>34</sup> A főszerepben sikert aratott, mivel légies táncos volt rendkívüli ugrótechnikával.<sup>35</sup>

A bemutató sajtóvisszhangja Budapesten is kedvezően alakult. A három „te-livér bécsi” szerző révén „egészen természetes, hogy van az egészben valami specifikus »weanerisch«, valami bécsi »humor«, mely a Hanswurst és a bajazzo vaskos komikumát egyesíti egy élezés hajlamú bérkocsis szellemességével”.<sup>36</sup> Noha a *A babatündér* zenéje nem állta ki az összehasonlítást Delibes *Coppéliájával*, nála „még szobaleány sem lehet”,<sup>37</sup> a librettója „pompa, ragyogás, spektakulum” tekintetében annak „egyszerű, úgyszólván, falusias effektusait roppantul felülmúlja. Bayer, a zeneszerző az, aki Delibes kedvességéből, gráciájából, eredetiségéből – fájdalom – semmivel sem bír”, míg Haßreiter és Gaul „már diadalmasan kiállják a versenyt – mind pompa, mind abszurdítás dolgában”. A balett nagy sikert aratott, nem utolsósorban a gyermekek körében.<sup>38</sup>

A *Budapester Tagblatt* híradása szerint az Operaházban egymást követték a bemutatók, de azok színvonala nem volt egyenletes. A *babatündért* egy nagyszerű újdonságnak nevezte, amelyben az ötlet és a zene összhangban volt. Látszólag az alapgondolat nagyban hasonlított a *Coppéliára*, de mégis eredeti volt, a babaüzletben játszódó bájos jelenetek kisebb és nagyobb gyerekek számára egyaránt érdekesek lehettek. A bababoltban az igazi élet a zárás után következett. Miután elütötte az óra az éjfél, a babatündér keringőt táncolt, intésére felgyulladtak a lámpák, és minden baba táncra perdült. Ez a darab „cselekménye”, s ehhez illeszkedett az igénytelen, de kedves zene, értékelt a *Budapester Tagblatt* recenzense. A balett előtt Verdi *Rigolettó*ját adták, ami nem volt szerencsés párosítás, egy könnyed játékopera jobban illett volna hozzá.<sup>39</sup>

A *Pester Lloyd*-ban Beer Ágost kifejtette, hogy a hazai balettnak jót tett *A babatündér*, ez a „szerethető, díszes kivitelezésű apróság, amely kicsiket s nagyokat egyaránt elkápráztat”. Ugyanakkor az eredetiséget nem kérte számon, csupán finom utalt arra, hogy a darab zenéjét Bayer a legjobb bécsi dallamokból válogatta.<sup>40</sup>

34 *Fővárosi Lapok*, 1889. január 4., 15.; *Pesti Hirlap*, 1889. január 3., 5. Ld. még Die Direktion des königlichen Opernhauses. *Pester Lloyd*, 1889. január 3., 3. sz. melléklet.

35 A. B.: Königliches Opernhaus. *Pester Lloyd*, 1889. január 4., 1. melléklet.

36 Operaszínház. *Pesti Napló*, 1888. december 14., 2-3.

37 Ezt a nézetet nem mindenki osztotta. Egy bő évszázaddal később egy bécsi színrevitel kapcsán olvasható, hogy Bayer zenéje „»delibesi« magaslatokon jár, fülbemászóan dallamos, ritmikus”. Ld. Hézsó István: *A Babatündér Bécsben. Táncművészet*, 30, 1999, 1, 26-27.

38 *Pesti Napló*, 1888. december 14., 2-3.

39 N. N.: Die Puppenfee. Ballet in einem Akt. *Budapester Tagblatt*, 1888. december 14., 5-6. *A babatündér* mellé ezt követően vígoperákat társítottak, mivel fajsúlyosabb darab esetében a gyerekek nem ritkán „belecsacsogtak, belenevettek a legdrámaibb jelenetekbe is”. Ld. (b.): *A babatündér*. Az operaház ballet-újdonsága. *Fővárosi Lapok*, 1888. december 14., 2533-2534. Ugyanakkor még januárban is a *Rigolettó*val együtt adták. *Pesti Hirlap*, 1889. január 18., 6.

40 A. B.: Königliches Opernhaus. *Pester Lloyd*, 1888. december 14., melléklet. Másfél hét elteltével is azt írta, hogy a balett egyre nagyobb vonzerővel bír. Ld. c. n.: *Pester Lloyd*, 1888. december 24., [3].

A *Neues Pester Journal*ban Herzfeld Viktor<sup>41</sup> is hasonlóképp értékelt. Írásában rámutatott arra, hogy a zenében már régóta alkalmazott gyakorlat – azaz a szólódarabok zenekari átírata vagy egyszólamú dalok kórusművekként való előadása – *A babatündérrel* sikeresen megjelent a táncművészetben is. Az alapötlet nem volt új, hiszen a bábok bájos, kissé darabos mozgását már korábban is előadták hús-vér emberek, legjobb példája ennek a *Coppélia*. Az viszont újdonságként hatott, hogy egy vagy csupán néhány báb-baba helyett egy teljes játékbolt kínálatát mobilizálták. Ez az újítás teljes mértékben az alkotókat, a Haßreiter–Gaul-párost dicsérte, akik ezzel az egyfelvonásos balettel „valódi remekművet” hoztak létre. Noha egyszerű a cselekmény, a balett bővelkedett humoros jelenetekben, a táncok és a csoportozatok elrendezése rendkívül izléléses, a jelmezek és díszletek szemet gyönyörködtetőek voltak. Bayer ehhez társított zenéje noha nem a legeredetibb, de ügyesen megkomponált. Haßreiter segítségével színvonalas táncprodukciót láthatott a közönség. Herzfeld szerint a darab budapesti bemutatója jó döntés volt az Operaház részéről.<sup>42</sup>

A *Neues Politisches Volksblatt* érdekesen pozicionálta a darabot mind Bayer életművében, mind a klasszikus balettirodalomban: ugyan nem kétséges, hogy néhány részében eredeti és szórakoztató, összességében azonban semmi rendkívülit nem nyújtott, és alig ér fel a szerző korábbi művéhez, a *Bécsi keringő*höz. A *Coppéliával* noha mutat hasonlóságokat, Bayer darabja szórakoztatóbb és sokrétűbb, kiállítása pedig rendkívül látványosra sikerült. Zenéje is dicséretet érdemelt: jó szerzemény, hangszerelése is ügyes, „minden ütemében a rutinos balettkarmester köszön vissza”.<sup>43</sup>

Noha *A babatündér* a magyarországi bemutatót követően is szép sikerrel futott, 1889 tavaszán már arról számoltak be a lapok, hogy leveszik a műsorról, mivel helyére a Sztojanovits Jenő és Steiger Lajos jegyezte *Új Rómeó* című egyfelvonásos balett lép. *A babatündérnek* azonban senki és semmi nem tudott megálljt parancsolni. Az 1888. december 13-i bemutató után megszakítás nélkül 1923 januárjáig maradt műsoron.<sup>44</sup>

## Nap és Föld

Egy évvel *A babatündér* budapesti bemutatóját követően, 1889 végén újabb Bayer-balettet állítottak színpadra szinte egy időben Bécsben és Budapesten, a *Nap és*

41 Herzfeld Viktor (1856–1919) zeneszerző, hegedűművész, karmester, a budapesti Zeneakadémia tanára, a Hubay–Popper-vonósnégyes tagja volt, valamint 1888 és 1890 között a *Neues Pester Journal* zenekritikusaként tevékenykedett.

42 Ld. [Herzfeld]: *Königliche Oper. Neues Pester Journal*, 1888. december 14., [5].

43 Kön. ung. Opernhaus. *Neues Politisches Volksblatt*, 1888. december 14., 6–7.

44 Ezt követően 1932-ben felújították, majd 1949 karácsonyáig volt műsoron. Utána 1957 áprilisában állították ismét színpadra, és 1959 májusáig volt látható. Ld. Opera Digitár.

*Föld* című, négy képből álló táncgyveleget. A darabot ismét a sikertriász jegyezte (koreográfia Budapesten: Haßreiter nyomán Mazzantini).

A négy kép a négy évszakot mutatja be a nap négy állásával, mindegyik esetben az évszak legjellemzőbb kedvteléseivel. A bevezető allegória, a nap dicsőítése fúzi egybe a darabot, amely azt jeleníti meg, hogy a föld a nap különböző hatásai nyomán miként alakul át. A nap első sugara a tavaszt köszönti, majd gyümölcsöt érlel a nyár, amit leszakít az ős, végül fehér lepelként lehullik a tél. A négy kép ezt a körforgást mutatja be egy-egy jelenettel.

A tavasz vidám majálissal kezdődik egy erdőben. Gyermekek játszadoznak, fiatal leányok nézegetik magukat a tó tükrében, miközben egy, a tavasz szépségeitől megihletett fiatal költő – zöld frakkban, fehér mellényben, rózsaszín nadrágban – új verseivel örvendezteti meg őket. Őt egy természetbúvár bogárnak nézi, és a fejére borítja a lepkefogóját. A természet ébredését csoportos és páros táncok, élénk, lüktető keringő és polka, fiatal balerinák, könnyed világos ruhák jelentik meg. A közönség nagy tapsal jutalmazta a látottakat.

A második kép a nyarat idézi, a forróság ellen a tengeri fürdőzés nyújt menedéket. A tengeri fürdővé változott színben vendégek serege látható, korzózó hölgyek és urak, vígan játszó gyerekek, evezős fiúk. Egy vendéglő előtt külföldi turisták mulatják az időt, a rend őrei fel-alá járkálnak. Az élénk, mozgalmas, színes képben komikus alakok és spanyol cigányok jelennek meg.

Az őszebe, a szőlő, a bor ünnepére egy Lanner-keringő vezet át. Szüreti mulatság, rókavadászat látható a színpadon, körbehordozzák a mustot, a szüretelők táncot járnak. Ám hamarosan elered az eső, véget ér az ős ünnep, megkezdődik a természet haldoklása.

A zárókép a legköltőibb, a telet, a karácsonyt ábrázolja. Éjféle misére hív a harang, a falu népe orgonaszó mellett összegyűlik a fenyvesek övezte kis kápolnában. A jelenet középpontja a színpad háttérében, holdvilágos téli táj közepén felállított hatalmas karácsonyfa, melyet az erdei tündérek kisebb karácsonyfákkal vesznek körbe, majd egyszerre kezdenek világítani. Közben *A babatündér* keringőjéhez hasonló zene szól, és havazni kezd.<sup>45</sup> A balett – és az éves körforgás – Karnevál herceg bevonulásával ér véget.

Bécs vezető lapja, a *Neue Freie Presse* egy rövid hírben azt írta, hogy az egyfelvonásos balett teljes mértékben megfelelt a közönség előzetes várakozásának. A darab rendkívül látványos volt, bővelkedett vidám és komikus jelenetekben, elragadó, élénk táncokban, Bayer zenéje tetszetős és dallamos volt. Biztosra lehetett venni a tartós sikert.<sup>46</sup> A bemutató után Eduard Hanslick tőle szokatlan módon egy teljes tárcát szentelt a balettújdonságnak, ami már önmagában is nagy jelentőségű és figyelemfelkeltő jelleggel bírt.<sup>47</sup>

45 Részletes leírás tk. *Fővárosi Lapok*, 1889. december 22., 2609.

46 N. N.: Hofopertheater. *Neue Freie Presse*, 1889. november 20., 5.

47 Ed[uard]. H[anslick]: Hofopertheater. *Neue Freie Presse*, 1889. november 22., 1-2.

A témaválasztás örök, vélte, hiszen az évszakok körforgása már számtalan műalkotás témájául szolgált, és a „táncköltők” számára is gazdag, tiszta forrást jelenthet, amennyiben nyitott szem, fantázia és humor társul hozzá. A balett címének talán jobb választásnak bizonyult volna „A négy évszak”, mint a merev „Nap és Föld”.<sup>48</sup> A darabban egymást érték a változatos jelenetek, de ezek megformálása nem volt egyenletes. A recenzens szerint a tavasz kissé szegényesnek bizonyult, sem a szentimentális szál, sem a komikus vonal nem tudott igazán szárba szökkeni. A jelenethez választott szereplők, a precíz természetbúvár, valamint az érzékeny lányka inkább elcsépeltek, semmint eredeti figurák voltak. A nyár ehhez képest jóval hatásosabbra sikerült a helyszínválasztás, a szereplők, a színes jelmezek és a szenvedélyes táncok révén. A téli kép volt a legszebb balettjelenet, amit Hanslick eddig életében látott. Az egyszerre fénybe boruló karácsonyfák látványa önmagában egy csoda „és egyben az elektromos világítás legszembeötlőbb diadala” volt. Noha a modern világítási technikák révén az emberek már szinte leszoktak a dolgokra való rácsodálkozásról, a karácsonyi jelenet hatását jószereivel leírhatatlannak érezte.

A divertissement egészen végigvonuló allegória megjelenítését viszont nem tartotta szerencsésnek, mivel, ha csak néhány másodpercre is, de minden kép előtt feltűnt majdnem változatlan tartalommal, az előkészületek viszont minden alkalommal hosszú perceket vettek igénybe. Ezt leszámítva a közönség felfokozott várakozása és elvárásai árnyékolták be a sikert. A *Bécsi keringő* és *A baba-tündér* után egy még bombasztikusabb darabra számítottak, viszont csalatkozniuk kellett. Az első darab egy „nemzeti zsánerkép”, egyedi humorral, zenéje klasszikus, mivel a legjobbak tánczenéjéből (Schubert, Lanner, a két Johann Strauss) merít, *A baba-tündér* pedig „a fantasztikus-komikus táncköltészet legbájosabb kis alkotása”, zenéje „könnyed, néha finoman karakteres, és – ami a legfontosabb – soha nem unalmas”, hangzott az értékelés. Az új szerzemény ezt a zeneiséget még csak meg sem közelítette, valamint a két korábbi művel összehasonlítva kitűnt, hogy nem ennyire következetesen centrális, egészében híján van az eredetiségnek, részleteiben kevés újdonságot mutatott és kevésbé volt szórakoztató. Bayer balettzeneszerzői tapasztalatához ugyan nem fért kéttség, de találékonysága most cserben hagyta. Ez főleg az előbb említett összekötő részeknél tűnt ki, amelyek lerövidítése jócskán a divertissement javára válhatott volna, vélte a kritikus.

A tárcsa további részében Hanslick a balett műfajának alakulását, jelentőségét, az opera ideális műsorstruktúrájának kialakításában játszott szerepét vette górcső alá. A kisebb balettek, mint Bayer három darabja is, jelentős szerepet játszhattak a régebbi, kissé kiöregedett operák életben tartásában. A nagy, romantikus balettekkel szemben amúgy is ezek a pantomimhoz visszanyúló táncgyekegek voltak túlsúlyban, ami nincs az ítéssel ellenére, a jóízűs térhódításának tudta be.

48 Ez a megállapítás szinte minden kritikában felbukkan úgy a bécsi, mint a budapesti lapokban.

Noha a komoly balett terén járatlannak, „egy hálátlan, unatkozó laikusnak” mondta magát, nem mert volna ennyire vakmerő kijelentéseket tenni, ha az utóbbi évek tapasztalata nem azt mutatta volna, hogy a közönség is hasonlóan gondolkodott. Unalmasnak tartotta azokat az egész estés baletteket, amelyek csak a szólista virtuozitását voltak hivatottak bemutatni, szerinte ez csak a komoly balettrajongók egy szűk rétegének szólt, a hozzá hasonló laikusoknak elegendő volt a rövid, szórakoztató zsánerkép. Bayer darabjai is ebbe a vonulatba illeszkedtek, a szólótáncok helyébe élénk, gyakran jellegzetes nemzeti csoporttáncok léptek, melyek közé észrevétlenül bekúszott egy szórakoztató cselekmény.

Az Udvari Opera műsorrendjének kialakításánál bevett gyakorlatnak számított, hogy egy több felvonásból álló operát egy rövid táncjáték követett. Ezt megelőzően azonban fordított rend érvényesült: az este egy egyfelvonásos operával kezdődött, majd egy hosszabb balettel folytatódott. A rövid opera jellegtelenségét és az iránta tanúsított érdektelenséget jól mutatta, hogy gyakran másod-, harmadrendű énekesek léptek fel benne, a közönség pedig leginkább kihagyta ezt a részt, és csak a balett kezdési időpontjában jelent meg. Mindez addig tartotta magát, amíg a Kärntnertor Színház nem tűzte műsorára a *Der Dorfbarbier*<sup>49</sup> című daljátékot. A megunhatatlan szórakoztató darab megfelelő színészekkel egy csapásra megfordította a helyzetet, a közönség immár a rövid mű miatt tódult a színházba. Hanslick úgy látta, a maga korában ugyanez volt a helyzet a rövid balettekkel: igazi csalinak számítottak, és telt házat biztosítanak a hozzájuk láncolt nagyoperáknak is.<sup>50</sup>

Bécs másik jelentős napilapjában, a *Die Presse*-ben Max Kalbeck<sup>51</sup> először szintén egy kis hírben<sup>52</sup> számolt be a bemutatóról, majd ugyancsak egy teljes tárcát szentelt a premiernek. Az előbbiben kifejtette: a címadás majdhogynem „egy eltáncolt tudományos értekezést ígér az bolygórendszeréről”, de ez nem következett be, helyette a négy évszak elevenedett meg szép, élénk képekben hol ötletes, hol kevésbé ötletes megoldásokkal. A darab az egész balettkart mobilizálta, technikailag eddig nem alkalmazott látványelemekkel minden eddigi színpadtechnikát felülmúlt. A képek közül a fürdőjelenetet és a téli látványt emete ki. Bayer zenéje azonban nem mutatott sem eredetiséget, és különlegesen sem volt mondható, legfőbb érdeme az volt, hogy „nem zavaró”.

Hanslickhoz hasonlóan Kalbeck is érintette az új balett küldetését: mivel a bemutatón *A babatündér*, illetve a *Nap és Föld* című balett közé került Gluck

49 Johann Baptist Schenk daljátéka Paul Weidmann librettója alapján 1796-ból.

50 Ed[uard]. H[anslick].: Hofoperntheater. *Neue Freie Presse*, 1889. november 22., 1–2.

51 Julius Max Heinrich Kalbeck (1850–1921): zenei szakíró, zenekritikus, fordító. Hanslick ajánlására lett a *Wiener Allgemeine Zeitung* zenei referense, majd a *Die Presse*-hez került (1883–1890), ezt követően haláláig a *Neues Wiener Tagblatt*-nál dolgozott. Hanslickhoz hasonlóan élesen bírálta Wagner, Bruckner és Hugo Wolf tevékenységét, míg Brahmsot támogatta.

52 K[albeck].: Hofoperntheater. *Die Presse*, 1889. november 20., 11.

A *rászedett kádi* (*Der betrogene Kadi*) című, új szereposztásban játszott vígoperája, csak erősítette az opera hanyatlásáról leírtakat. Egyben finoman utalt arra is, hogy *A babatündérrel* minden eladható, még Bayer kevésbé sikerült balettje is.

A bíráltnak szánt kétoldalas tárcsa<sup>53</sup> klasszikus feuilleton, mely elsősorban szórakoztatni akart, a kritikai él alig jelent meg benne, csupán egy finom utalást tett az őszi képbe komponált polka kapcsán, amelynek zeneisége még akkor is dicséretet érdemelt, ha az erőteljes straussi jegyeket mutatott. Az őszi képben az időjárás viharosra fordulását markáns zenei aláfestés kísérte, a rézfúvósok játéka figyelemfelkeltő volt, a dallamok egyik mollból váltottak a másikba, ami nem sok jót sejtetett. Az őszi télbe fordulása alatt megelevenedett a színpadon Canova sírja, ami utalás volt a halottak napjára. „Bevallom, halálra rémültem, amikor megláttam” – írta a recenzens. A ledér tengerparti jelmezek, majd a vidám vadászjelenetek után a legkevésbé sem volt erre felkészülve, de ezt gyorsan követte a karácsonyi impozáns képsor, majd az újév beköszöntö, végül a farsangi időszak ábrázolása. A darab lezárása azonban nem sikeredett fényesre, legálábbis zeneileg, mivel a szerző a balett végére egy „lestrapált idegeket felrázó táncot” komponált.<sup>54</sup>

A *Neues Wiener Tageblatt* recenzense szerint Bayer művében mind a négy képben egy-egy vígjáték is meghúzódhatott volna: az elsőben egy bakfiskomédia, a másodikban a bankár család és a matrózok, a harmadikban az arisztokrácia hagyományos őszi kedvtelése, míg a negyedikben a karácsony és a farsang képezhetette volna egy komédia alapját.

Hanslickhoz és Kalbeckhez hasonlóan ez a recenzió is kitért a balett műfaji sajátosságaira. Korábban a balett kifejezetten táncos műfaj volt, amely hozzáértők és laikusok számára ugyanazt jelentette: a kecses mozdulatokat, a művészi testtartást; a tánc egy művészeti ág volt, amely korokon átívelve valódi kultusznak örvendett. Aztán a balett súlypontja áthelyeződött a gépbe. Ezzel a tánc kicsit háttérbe szorult, helyébe a technika lépett. A *Satanella*, a *Fantasca*, az *Ellinor*, a *Flick und Flock* számtalan meglepetéssel szolgáltak,<sup>55</sup> legfőképp a fiatalabb korosztálynak. Azonban ez is már a múlté, a jelenben a gondolat hódított: „A tánc helyébe a gondolkodás lépett, most a lábakkal filozofálnak.” Ennek a folyamatnak a kezdetét a recenzens szerint az *Excelsior* jelentette, melyben a legfőbb eszme a minél feljebb jutás,<sup>56</sup> majd a *L'Amore*-ban a szerelem felmagasztalása

53 Max Kalbeck: „Sonne und Erde.” *Die Presse*, 1889. november 21., 1–2.

54 Uo.

55 Peter Ludwig Hertel: *Flick und Flock* (1869), *Fantasca* (1871), Cesare Pugni – P. L. Hertel: *Saltanella, oder Metamorphosen* (1870), Franz Doppler – P. L. Hertel: *Ellinor oder Träumen und Erwachen* (1873).

56 A Luigi Manzotti-féle látványos *Excelsior*t (1881), az emberi civilizáció felemelkedését, a technika fejlődését bemutató, több száz szereplőt felvonultató látványos és hatásvadász előadást Európa-szerte sikerrel játszották. Bécsben 29 éven át, Budapesten kilenc évig volt műsoron. (Zenéjét szerezte: Romualdo Marenco.) Ld. Hedvig Ujvári: „This Musical Peace is Worse than War”. *Cultural History, Musical Banality and Political Context in the Ballet Excelsior*. *Studia Musicologica*, 64 (2023), 3–4, 269–286. DOI: <https://doi.org/10.1556/6.2023.00017>.

következett. A *Bécsi keringő* minden tárgyszerúsége ellenére egy kulturális folyamat lenyomatát nyújtotta, míg a „*Nap és Föld*” esetében egy oro- és hidrográfiai tanulmánnyal van dolgunk. Szigorúan véve tehát nem is kell már tanulni, helyette balettelőadásokra kell járni”, vélte.<sup>57</sup>

A lap a darab megítélését illetően is osztotta a bécsi sajtó általános véleményét, azaz ugyan van a balettnak néhány tetszetős része, de az új mű Bayer két korábbi szerzeményével nem vetekedhetett, azokat nem szárnyalta túl. Látvány, fény, színek és csillogás dolgában nem maradt el mögöttük, de kevés benne a humor, ez is leginkább a nyári kép forgatagában jelent meg. Az őszből a télbe átvezető, képi világában sejtelmes jelenetet Canova sírjával „átgondoltnak” tartotta, mely jól érzékeltette a mindenszentek ünnepét, akárcsak a téli jelentében a három királyok idejét az előttük világító csillagok. A havas kép a világító karácsonyfákkal impozáns látványt nyújtott. Bayer zenéje a recenzens meglátása szerint illeszkedett az egyes szituációkhoz, olykor Delibes hatását mutatta, összességében dicséret illetve produkciót.<sup>58</sup>

Az eddigi lapszemlékből kiviláglik, hogy a darab fogadtatása a mű hiányosságai ellenére kedvező volt. Negatív, kifejezetten artikulálatlan hangot csupán a *Wiener Presse* ütött meg: a recenzens szerint az új balett „koreográfiai fattyú”, „koreográfiai-zenei unalom négy képben és számtalan ködfátyolban”.<sup>59</sup>

A négy évszak táncos képekben való megjelenítése nem volt rossz gondolat, függetlenül attól, hogy kevésbé volt eredeti, de több humor és szellemesség szükségeltetett volna, mint amennyit Gaul és Haßreiter beleadott az egyes képekbe. Az egyetlen jól sikerült jelenetnek a karácsonyt, az egyszerre felvillanó karácsonyfák látványát tartotta. Ezt leszámítva a darab „ügynevezett cselekményét a szellemi sivárság” hatotta át. Az újnak mondott díszlet sem hozta az Udvari Operában megszokott látványt és minőséget, és ugyanez volt igaz a jelmezekre is. Bayer zenéje „meglehetősen monoton és rágós”, hatalmas visszalépésnek bizonyult *A babatündér*hez képest. A táncosok teljesítménye azonban kifogástalan volt. A premier inkább hasonlított egy főpróbára; utána rövidítettek a darabon, de ez csak annyiban jelentett előrelépést, hogy a jövőben 15 perccel kevesebbet kell unatkozni, hangzott a vélemény.<sup>60</sup>

A *Wiener Theaterzeitung* csak egy félmondatos hírt közölt a darabról, mely szerint az Udvari Opera ezzel magát járatta le.<sup>61</sup>

A bécsi bemutatóról a magyar sajtó is részletesen írt. A *Fővárosi Lapok* sikeréről számolt be: „Fényes kiállítás, szemrevaló táncai, komikus jelenetei s hozzá Bayer Ferenc csinos zenéje, teljes sikert biztosítottak az újdonságnak.”<sup>62</sup>

57 Wilhelm Frey: Sonne und Erde. *Neues Wiener Tagblatt*, 1889. november 20., 7.

58 Uo.

59 Dr. R. K.: (K. k. Hofopertheater.) *Wiener Presse*, 1889. november 25., 3.

60 Uo.

61 *Wiener Theater-Zeitung*, 1889. december 15., 66.

62 *Fővárosi Lapok*, 1889. november 21., 2374.

A *Pester Lloyd*-ban a bécsi bemutatóról Theodor Helm<sup>63</sup> írt, kritikájában az új balettet csupán közepszerűnek ítélte. A premier kapcsán csalódottságának adott hangot, mivel *A babatündér* nagyszerű alkotóitól más darabot várt volna a közönség. Maga az ötlet, az év történéseinek a koreografált bemutatása az egyes évszakokhoz köthető ünnepek alapján elvileg tetszetős, de a gyakorlati kivitelezése nagyon gyengén sikerült, vélte. Mindenekelőtt érthetetlen volt számára, hogy az első évszak képe századeleji, a *Bécsi keringő*-ből ismert Vormärz-korabeli kosztümökben játszódtott, míg a többi évszakot korhűen jelenítették meg. Részletesen írt a cselekményről, a helyszínekről, de a második kép kapcsán megjegyezte, hogy balettben még nem fordult elő, hogy a táncosnők fürdőruhában adjanak elő különböző jeleneteket. Nagy tetszésnek örvendett a hatalmas lelkesedéssel bemutatott spanyol tánc. Amikor azonban a fürdőruhás hölgyek ugrásokkal tarkított kánkánszerű produkciójukat járták, a nézők elkezdtek aggodalmaskodni, nehogy falatnyi jelmezük elszakadjon. A darab ezen a ponton elérte a jóízlés határát. A harmadik rész, az őszi a bor és a szüret körül forgott, hétköznapi megközelítésben. Legmulatságosabb részének azt a jelenetet tartotta, amikor hirtelen vihar támadt, majd a szüreti társaság tagjai piros esernyőkkel szaladgáltak a színpadon, s a hangulatot a zenekar is erőteljes játékkal fokozta. A téli rész volt az est második, de valójában az egyetlen szemet gyönyörködtető csúcspontja, mellyel a zárókép, *A babatündér* gyenge utánpótlásaként ható Karnevál herceg megjelenése nem vetekedhetett.

A négy évszak megjelenése előtt bevezetésként a napallegória elevenedett meg. Ez a tabló tűnt fel az egyes képek között, így hamar unalmassá vált. Az őszi-téli ünnepkör közti átmenetként feltűnt mindenszentek ünnepe is, amit egy sírkő szimbolizált; más kritikushoz hasonlóan Helm sem találta ezt megfelelőnek egy balett esetében. Haßreiter nagyon ünnepelte a közönség, azonban a balett zenéjét illetően nehéz volt dicsérő szavakat találni. Valójában Bayer szerzeménye nem emelkedett felül a közepszerűségen, úgy tűnt, hogy a nem éppen tehetségtelen zeneszerző elkényelmesedett *A babatündér* sikere után, és nem vette komolyan a feladatát.<sup>64</sup>

A budapesti bemutatót követően a *Fővárosi Lapok* szerint Bayer új balettje „zajos sikert aratott”, valószínűleg ugyanolyan vonzó lesz, mint *A babatündér*. Noha zenéje az előbbihez nem hasonlítható, „nem oly friss és kedves”, azért „van benne elég talp- és fülcsiklándó keringő meg polka”.<sup>65</sup>

Ennél jóval részletesebben és árnyaltabban írt a *Pesti Hirlap* és a *Pesti Napló*. Előbbinek a recenzense szerint már a címadás is magyarázatra szorult, mivel

63 Theodor Otto Helm (1843–1920): zenei szakíró, zenekritikus, több bécsi és német lapnak dolgozott, többek között a *Pester Lloyd*-nak is. Hanslickkal és körével ellentétben támogatta az ún. Újnémet Iskolát, Brucknert, Wolfot, főleg a *Deutsche Zeitung*-ban tudott a *Neue Freie Presse*-ben megjelent írásokkal szemben fellépni.

64 Dr. Theodor Helm: Sonne und Erde. *Pester Lloyd*, 1889. november 21. Esti kiadás, 1–2.

65 *Fővárosi Lapok*, 1889. december 22., 2609.

az allegorikus kép, melynek középpontjában a sugárzó nap és egy női alak áll, majd az ezt követő négy kép között hiányzott a kapcsolat, az „összekötő eszme”. „Átalában az egész ballétnek nincs egységes alapeszméje. Lazán összefüggő, vagyis inkább egymással semmiképpen össze nem függő tarka jelenetek egymásutánja a mű. Inkább a »Négy évszak«-nak, vagy még helyesebben a »Négy évad«-nak lehetne azt nevezni.”<sup>66</sup> A zeneszerző munkájáról, annak művészi színvonaláról megsemmisítő ítéletet mondott: „Bayer zenéjével röviden végezhetünk. Közönséges tánczene az, még pedig a selejtesebb fajtájából. Nincsen semmi eredetiség sem dallamaiban, sem harmonizálásában, sem hangszerelésében.” Ezt még azzal tetézte, hogy a zenekar az első és a második kép között Delibes keringőjét játszotta a *Nailából*, ami „valóságos üdítő oázis volt a sivár zenei pusztaságban”.<sup>67</sup>

A *Pesti Napló* kritikusa is hasonlóképp vélekedett a balettújdomságról, zenéjét „a lehető legbanálisabbnak” nevezte, a látvány jelentőségét még jobban kiemelte. Olvasatában a „fényes kiállítású baettek száma szaporodott”, ami ügyes rendezéssel párosítva a biztos siker záloga volt. Ezt kortünetként értékelte, azaz a tartalom, a mélyebb költőiség, a jó ízlés helyett „a kiállításra spekulálnak”, mindent ennek rendeltek alá. A bizonyos logikai vonalvezetést mutató cselekmény, a történetmesélés teljes mértékben háttérbe szorult, „most teljesen megelégszünk a tablókkal, akármily eszeveszett sorrendben következnek is egymás után, csak legyen minden tabló pompásan kiállítva, hogy a szem káprázzék belé. A »Nap és föld« ennek az igénynek megfelel.”<sup>68</sup> Mazzantini művészetét azonban balettmesterként és táncosként egyaránt elismerte; utóbbi kapcsán a spanyol jelenetben nyújtott teljesítményét emelte ki. A zenekar játékát, Benkő karmester produkcióját szintén méltatta.<sup>69</sup>

A Budapesten megjelenő német nyelvű napilapok zenei referensei is osztották a magyar, illetve a bécsi lapírók véleményét. A *Politisches Volksblatt* szakírója szerint nagy volt a szakadék a balett látványvilága és zenéje között. Míg előbbi rengeteg szépséget, bájt, színt és humort tartogatott, addig a zenéjéről már közel sem lehetett ennyire pozitívan nyilatkozni. A *babatündér* dallamos, pikáns muzsikája helyett az újabb táncműben nagyon átlagos, helyenként néhol a közönséges határát súroló részeket komponált.<sup>70</sup>

A *Budapester Tagblatt* kritikusa ennél szigorúbb volt. Véleménye szerint a nézők a balettől is már cselekményt vártak el, nem elégedtek meg csupán az öncélú, történet nélküli tánccal. Az *Excelsior* óta a balettszerzők olyan darabokban és témákban gondolkodtak, amelyek a természet bemutatását tűzték zászlajukra;

66 N. N.: Nap és föld. *Pesti Hirlap*, 1889. december 22., 4.

67 Uo.

68 *Pesti Napló*, 1889. december 22., [3].

69 Uo. Benkő Henrik Elek (1858–1918): karmester, zeneszerző, 1882-től a Nemzeti Színház, majd az Operaház brácsása, 1887 és 1910 között főként baletteladások karmestere.

70 Dr. D.: Königlich Oper. *Politisches Volksblatt*, 1889. december 22., [7].

ebbe a sorba illeszkedett a *Nap és Föld* is. Bayer zenéjét nem érezte túl eredetinek, nagymértékben támaszkodott Delibes, id. Strauss, Millöcker melódiáira, ellenben a darab jelenetezése jóval ötletesebbnek bizonyult, s ebben látta az új mű sikerét. A jelenetváltásokkor felhangzó virágkeringő Delibes-től származott, illetve egy Strauss-féle zenei betétet a közönség Bayernak tulajdonított.<sup>71</sup>

A *Neues Politisches Volksblatt* recenzense alapvetően nem volt híve a német és bécsi irányból érkező dolgoknak, de ez alól a bécsi balettek kivételt képeztek. A budapesti dalszínház vezetői számára nem jelentett akadályt a bemutató kapcsán, hogy a bécsi sajtó sok szempontból kritikával illette, illetve messze a két korábbi darab mögé sorolta Bayer legújabb darabját. A honi vezetés számára elégséges érvnek bizonyult a bécsi premier ténye: amit a császárvárosban műsorra tűztek, valamint az ottani közönségnek megfelelt, az a budapestieknek is meg kellett hogy feleljen. A Magyar Királyi Operaházban a balett „feljavított” változatát adták, a recenzens méltatta ezt az igyekezetet, és örömmel nyugtázta, hogy mindegyik kép, de főleg az utolsó nagyon pompás volt.<sup>72</sup>

A balett feljavítását Herzfeld Viktor sem hagyta figyelmen kívül a *Neues Pester Journal*ban. A pesti dalszínházban nagy gonddal, új díszlettel, díszes jelmezekkel készültek a bemutatóra. Újításokat is bevezettek a siker érdekében, olyanokat is, amelyek Bécsben még nem voltak jelen.<sup>73</sup> Mazzantini az egyes képeket új táncbetétekkel és csoportozatokkal egészítette ki, a balettet alaposan betanította.<sup>74</sup> Legjobbnek Müller Katica spanyol táncát látta, amely arra emlékeztette, „hogyan a tánc egy művészet”. Előadásában ott volt a „vad költőiség, a magával ragadó lendület, amelynek leírása lehetetlen”. Müller virtuóz teljesítménye mellett a produkció sikeréhez mindenki jelentősen hozzá tett: a balettmester, a táncosok, a díszlet- és jelmeztervezők, a világosítók. Nem utolsósorban a színház vezetése is, mivel a darab kiállítása tetemes költségekkel járt.

A balett zenéjéről sok jót nem tudott mondani, de szapulni sem lehetett. „Bayer nem egy eredeti tehetség”, ami nem volt kirívó a maga korában, mivel kortársai is hasonló kvalitásokkal bírtak, jegyezte meg Herzfeld. Új szerzeménye azonban tetszetős, hangszerelése „nagyon elegáns”. Leggyengébb pontjainak a keringőket érezte, „ami Delibes *Naila*-keringőjének a betoldásával” még inkább feltűnt.<sup>75</sup>

Beer Ágost a *Pester Lloyd*ban kifejtette, hogy a négy évszak tematikája noha már az ókor óta jelen van a művészetekben, a tánc területén még nem dolgozták fel, viszont a bécsi szerzőtriász most végre felkapta a rendkívül hálás témát, és a bemutató sikere igazolta ennek az életképességét. Ugyanakkor a címválasztás alapján nehéz volt a tematikára következtetni. Bayer zenéje kapcsán ő is észlelte,

71 N. N.: „Sonne und Erde”. *Budapester Tagblatt*, 1889. december 22., 6-7.

72 Ego: Kön. ung. Opernhaus. *Neues Politisches Volksblatt*, 1889. december 22., 7.

73 Die Vorbereitungen... *Neues Pester Journal*, 1889. december 17., 6.

74 Der Direktor der Großen Oper von Paris. *Neues Pester Journal*, 1889. december 18., 6.

75 Ld. [Herzfeld]: Königliche Oper. *Neues Pester Journal*, 1889. december 22., 6.

hogy nem annyira pezsgő és eredeti, mint *A babatündérben*, de azért dallamos és fülbemászó. Néhány részletre is kitért: az idős professzor lepkés jelenetében a hangszerelés nagyon illett a színpadi történetéhez. A pillangók könnyed cikcakkjait jól követte a hegedűk és a fuvolák játéka. A cigánytáncban azonban mintha cserben hagyta volna Bayert a fantáziája. A  $\frac{3}{4}$ -ben írt zene nem spanyol, nem cigány, sokkal inkább „az újbor illatát árasztja”, vélte a recenzens.<sup>76</sup>

## Összefoglalás

A balett műfaja körüli dilemmákat a legtalálóbban talán Beer Ágost összegezte.<sup>77</sup> Megállapítása szerint azokban a műfajokban, amelyekben a zene is megjelenik, a muzsika a balettben játssza a leginkább alárendelt szerepet. Az opera esetében noha hosszú ideig a mű alapjául szolgáló drámai történet primátusa érvényesült, Gluck, majd Wagner után ez a viszony mindinkább kiegyenlítetté vált, szinte összeforrt. A balettben ugyan a zenei elem nélkülözhetetlen a cselekmény elbeszéléséhez, szerepe mégis marginális. Egy opera elmaradhatatlan kellékei, mint a szép, eredeti, mívés dallamok, a szellemes részletek, az egységes stílus, a zenekar mély, drámai kifejezőereje, amely a szereplők játékát hatásosan képes kiegészíteni, valamint a jelenetek hangulatát tükröző jellegzetes színhasználat csak ritkán jelentek meg egy balettben. Az okok kézenfekvők: a balett, a táncjáték mindig is luxusnak számított, a szemet akarta gyönyörködtetni. A lehető legpompásabb díszletek és jelmezek, meglepő jelenetek, a csoportozatok színgazdagsága és tömeghatása, a táncosok virtuóz technikája, a fiatalság és a szépség érzékisége képezték minden korszakban a balett műfajának a legfontosabb összetevőit. Az író-librettista és a zeneszerző csak a balettmester, a primabalerina, a jelmez- és díszlettervező, a gépész, a világosító után következett. Egy logikus vonalvezetésű, érdekes történet expozícióval, drámai történettel, majd megoldással minden bizonnal gátolná a fény, pompa kibontakozását, a tartalmas zene pedig szinte konkurenciát jelentene ott, ahol elsősorban a szemet kellene gyönyörködtetni, állapítja meg.

Természetesen a fordítottja is igaz: egy valamirevaló zeneszerző tartózkodna attól, hogy egy „gimnasztikát és pompát vegyítő zagyvaságra jó zenét aggasson, amely annál ködösebb a fül számára, minél inkább leköti a színpadkép a néző figyelmét”. „A balett csak akkor képes egy magasabb szférába emelkedni, ha alapjaiban az opera művészi szabályszerűségeit követi”, azaz van egy dramaturgiai középpontja, amelyből a cselekmény ésszerűen tud kibontakozni, a zene illeszkedik a jelenethez, ezzel mintegy helyettesíti a nyelvet, amely a tánc esetében nincs jelen. Ezt az utat már Noverre kijelölte, aki a pantomimes játékba elsőként vitt összefüggő gondolatokat, majd azokat drámai cselekményekkel

76 A. B.: Königlich Opernhaus. *Pester Lloyd*, 1889. december 22., 1. melléklet.

77 August Beer: Csárdás. *Pester Lloyd*, 1891. december 9., melléklet.

keltette életre. Kortársa, Gluck operáiban a balettbetétek szervesen kapcsolódtak a jelenetekhez, azok zeneileg is minőséget képviseltek, és a sor folytatható Auberrel, Weberrel.

A *Pester Lloyd* zenekritikusa a 19. század második felében Delibes nagyszerű balettszerzeményeit emelte ki, melyek muzsikája „élénk, dallamos, szellemes, technikájában művészi, az általa kifejlesztett zenekari nyelv hűen követi a színpadi történéseket”. Művei közül a *Coppélia*ja a vígjátékokra hajazó történetével, fantasztikus és realista elemeket vegyítő helyzetkomikumával „példaként szolgálhat a jövő balettkompozíciói számára”. Bayer *A babatündérével* szerencsésen követte ezt az utat, míg a *Bécsi keringőjével* a balett műfajába új elemet csempészett: a nemzeti motívumot. Balettje szinte „egyfajta táncolt antológia”, melynek képei a tánc, a keringő fejlődéstörténetének egy-egy szakaszát mutatják be, miközben az egész művet egy laza dramaturgiai szál fogja egybe.<sup>78</sup>

